

УДК 719:27–725(477.43)“18/19”

І.О.Старенький

Охорона пам'яток некрополів подільським духовенством у другій половині XIX – на початку XX ст.

У статті висвітлюється обстеження, опис та охорону пам'яток некрополів на території Подільської губернії місцевим духовенством у другій половині XIX – на початку XX ст. Простежується процес зародження охорони некрополів, який здійснювався способом фіксації, що знайшов відображення в історико-статистичних описах церков та парафій Подільської єпархії. Проаналізовано праці Юхима Сіцінського та Миколи Яворовського, в яких міститься численна інформація, що стосується охорони некрополів, у тому числі на території міста Кам'яця-Подільського, Могилівського та Проскурівського повітів. Подано епітафії з деяких надгробків з церков Кам'яця, які на сьогодні безповоротньо втрачені. Окрім того розглянуто вказівки методичного характеру, надані М.І.Яворовським в одній з його публікацій. Проаналізовано дослідницьку та пам'яткоохоронну роботу в царині некрополістики Костя Широцького. Простежено діяльність членів Подільського єпархіального історико-статистичного комітету з фіксації цінних в історичному плані надгробків. Значну увагу приділено аналізу участі подільського православного духовенства в проєкті великого князя Миколи Михайловича щодо видання “Провінційного некрополя”, зокрема його третього тому, який стосувався південно-західних земель Російської імперії. Розглянуто нормативно-правові акти періоду Російської імперії та Української Революції, які стосувалися охорони некрополів.

Ключові слова: пам'яткоохоронна робота, пам'ятки, некрополі, духовенство, Подільська губернія, Юхим Сіцінський, Микола Яворовський.

Важливим напрямом пам'яткоохоронної і пам'яткознавчої роботи подільського духовенства стало обстеження й опис подільських некрополів.

Вперше він простежується в історико-статистичних описах церков та парафій єпархії. В описі м. Татариск Ушицького повіту, наприклад, зазначалося, що в церкві похований греко-католицький священник Глуховський, на віддалі 100 м від церкви – “старє кладовище” [1, с. 624]. В описі с.Гуменці, що на Кам'яничині, вказано, що кладовище знаходилося за парканом священника, облаштоване воно 1811 року, “над могилами померлих знаходилися кам'яні і дерев'яні хрести” [2, с. 774].

На кладовищі м.Балти був похований священник Феодосій Левицький. 1850 року над його тілом в кам'яному склепі встановлено пам'ятник – мармурова плита на всю довжину гроба на кам'яному п'єдесталі. На цій плиті висічено хрест, свангеліє, чаша, виноградні грона, пшеничні колоски і розгорнуті книги. Далі йшов напис: “Тут тілом спочив, відійшов душею до Господа раб Божий

священоіерей Миколаївської церкви м.Балти Феодосій Левицький. Народився 11 січня 1791 року. Представився 9 березня 1845 року. Прийдіть всі до возлюбленого чада цього духовного отця, прийміть біля гробу цього утіху. Обіцяв і по смерті про нас пам'ятати перед Господом” [13, с. 229].

В описі Сутковецької церкви-фортеці зазначено, що біля Св.-Михайлівської церкви похований Матвій Яролинський, на могилі якого вказано “Ц.Н.В.”, що відповідало 6952 року створення світу чи 1444 року нашої ери [15, с. 58].

Вивчалися і прицерковні некрополі. Значну роботу в цій галузі провів Юхим Сіцінський під час дослідження Іоанно-Предтеченської церкви в Кам'янці-Подільському. Він виявив напис на старослов'янській мові, сильно пошкоджений, але такий, що була можливість прочитати: “Представився раб Божий шлях... уроджений Миколай Грабовецький спові... обителем Божим... вічну... і... жень... гріб покладений в літо від створення світу ЗРЗІ і еже по плоті Різдва Христового місяця червня дня 3”. Хто був цей Микола Грабовецький похований у 7117 (ЗРЗІ) від створення світу або 1609 року за сучасним літочисленням, достеменно не відомо. Автор висловлює припущення, що ним міг бути королівський писар Микола Грабовецький, який жив у другій половині XVI ст. [14, с. 838-839].

У північній вівтарній частині цього храму на висоті людського зросту знаходилася кам'яна плита з написом: “Сій камінь украсі zde пан Сіміон Стрій і великій вістернік їзде положи сина свого Іоанашка в лето 7120 и купі дзвон за злотих...”. Напис розшифровується так, що 1612 року молдавський “великий вістерник” (міністр фінансів) пан Симеон Стрій поховав сина свого Іоанна і на місці цьому поклав камінь з написом, а за упокій душі сина купив для церкви дзвін [14, с. 840].

На кліросі в західну стіну була вмонтована чорна кам'яна плита над прахом Іоанна Кантакузена, в її верхній частині рельєфно зображувався герб Кантакузенів, а навколо гіпсові рельєфні арабески XVIII ст. На плиті був напис:

“D. O. M.

Joanni Rudolpho Cantacuzeno

Primogenito Stephani Ducis Valachiae

Hoc monumentum perennis amoris et memoriae gratia posnit

Elisabeth comissa a Beaufremont consorg dolentissima

Natus hic princeps Bucoresti 7-ma Martii A. 1699 in Valachia,

Vitam obiit Lastowciis 1-ma Junii in Polonia 1761,

Exuvias corporis deposuit in eccles. S. Joan. R. G. Cam. in Podol.

A Cantacuzenis orienti ab 1341 imperantibus ortus,

Armis Turcarum amisso imperio in Proavis, Dominium Valachiae

Et Bessarabiae ad Partem eum numerativ.

Eodem exutus integram a nece vitam, in Gallia, Germania postereo

In Polonia conservavit.

Quisavis, viator, fortunae vices a deo variantis mireris:

Constans haec in terries esse nequit, tam it coelis quaere”.

У перекладі напис означав: “Іоанну Рудольфу Кантакузену, старшому сину Стефана, господаря Валахії, поставила цей пам’ятник, як вираз вічної любові та пам’яті, сумуюча дружина Слизавета, вроджена графиня Бофремон. Князь цей народився в Бухаресті у Валахії 7 березня 1699 р., помер у Ластівцях у Польщі 1 червня 1761 р. і останки свої зложив у кам’янецькій Св.-Іоаннівській церкві грецького обряду на Поділлі. Беручи початок від Кантакузенів, що царювали на Сході з 1341 р., він, внаслідок завоювання турків, втратив владу в особі прадіда, в особі ж свого батька отримав господарство Валахії і Бессарабії. Вигнаний звідти, рятував від убивства своє життя в Галичині, Німеччині і, нарешті, у Польщі. Хто б ти не був, подорожній, не дивуйся мінливості щастя, посланого Богом: воно не може бути міцним на землі, шукай його на небі” [14, с. 841-842].

Ще в Іоанно-Предтеченській церкві було дві надгробні плити Опученків. Одна знаходилася над північним входом, інша – у притворі, з правої сторони від входу в церкву. На першій був напис:

“D. O. M.

Szlachetnemu Michalowi
Opuczenkowi Radcy
Kamienieckiemu na wiecznosc
Dnia 5-tego Lutego Roku 1765
Przeniesionemu przez szlachetna Helena Malionka
po przysiegley wdziecznosc
i obowiazku oswiadczenia dowod”.

На другій був напис:

“D. O. M.

Tu lezy cialo slt-o
Joachima Opoczenka
lawnika Kamienieckiego
zmarlego dnia 29
Listopada 1794 roku.
Prosi owestch nienie” [14, с. 844-847].

У цій церкві також був похований єпископ Іоанникій. На правому кліросі, де він похований, на стіні була мідна позолочена дошка з написом: “Тут у Бозі спочив перший Подільський і Брацлавський православний архієпископ Іоанникій Полонський. Народився 1742 року, навчався в Києві, навчав юнацтво в Смоленську, Петербурзі і Тамбові. Де на посаді ректора розвинув новозасновану семінарію і довів до богословського курсу, переведений в архімандрити 1789 р. і був настоятелем єпархії Володим: в Царкостянтинівському, Тамб: в Нижеломовському, Чернігів: в Троїцькому, Нижегород: в Нижегородському першокласному, Москов: в Московському Донському монастирях і членом Синод: Контори; 1795 р. рукопокладений Поділ: і Брац: єписк: 1801 архієп: 1804

кавалер: Свят. Анни 1 класу. 1819 року лютого 7 дня закінчив ревний до блага пасти працюючий пастор найкорисніші вітчизні і церкві дні свої. Пам'ятний ревністю до переходу в православ'я Подільської єпархії, покровительством сиріт і вдов, створенням семінарії і цього собору..." [14, с. 847].

Саме ця праця Юхима Сіцінського заклала наукові основи некрополістики на Поділлі та сприйняття надгробків не лише як пам'ятників. З цього часу розпочався процес усвідомлення некрополів як пам'яток історії.

Активну роботу щодо вивчення некрополів також проводив Микола Іванович Яворовський. Так, в описі Миколаївської церкви в Кам'янці-Подільському зазначив, що там знаходилася кам'яна плита з рельєфним зображенням ечміаданського патріарха Мелхіседека, який помер 18 березня 1627 року в Кам'янці і був похований у цьому храмі. Рельєф знаходився в лівій північній частині храму.

В іншій публікації, присвяченій кам'янецькій Хресто-Воздвиженській церкві, Микола Іванович згадує про розташований неподалік церкви кам'яний хрест з написом: "Тут покоїться прах в Бозі почившого священника цієї Хресто-Воздвиженської церкви благочинного Іоанна Колаковського, померлого 182... травня...", а також згадує про іншу плиту з написом: "Тут спочиває прах дружини священника з Страдецьких Колаковської, померлої 1813 року березня 25 дня. Упокой, Господи, душу усопшої раби Твоєї" [21, с. 344-345].

Вивченню некрополів як пам'яток історії, їх джерельної основи присвячена публікація М.І.Яворовського "Місцева старовинна. Написи на церковно-богослужбових книгах, спорудах, надгробках та інших пам'ятках старовини в деяких місцевостях Могилівського та Проскурівського повітів". Цінним вже є саме віднесення надгробків, поряд з архітектурою та стародруками, до пам'яток. При описі Могилівського повіту, автор фіксує три надгробки в с.Біляни-Шаргородські (священницькій династії – Степану, Іоанну (Івану) та Петру Дверницьким) з чіткою подачею епітафій [22, с. 156-161], у м.Могилеві – два надгробки в південно-східному куті соборної церкви (один з них датований 1753 роком), два в церковній огорожі навпроти вівтарної частини (один з написом на молдавській мові, поставлений молдованину Митрії Сарбину), один з південної сторони собору, а також декілька надгробків в огорожі протоієрейського двору [22, с. 189-190], у м.Яришеві – один надгробок з південної сторони храму (1752 року), а інший з північної (1751 року) [22, с. 190]. У Проскурівському повіті дослідником було зафіксовано надгробок (кам'яний хрест) навпроти вівтаря церкви в с.Ріпна. Він зазначав: "... написів цікавих на... надгробних пам'ятках не мало знайдеться в нашій єпархії. Вони терпеливо чекають своєї черги, щоб люблячі рідну старовину люди звернули на них свою увагу: розібрали, прочитали написи на них, зберегли їх для майбутнього через оприлюднення друком. Печально було б чекаги, щоб для прочитання цих написів і увічнення пам'яті про ці залишки рідної старовини з'явилися сторонні зацікавлені люди, звиклі ритися в пилові архівів і книгоховищ та присвятили себе вивченню і розбору цих пам'яток минулого. Такі завзяті дослідники і

поціновувачі старовини можуть з'явитися для деяких церков дуже нескоро, а тим часом багато досить цінних від часу псуються, старіють і часто зникають без будь-якого сліду через нашу невагу та зневагу до них. Надгробні пам'ятки на церковних подвір'ях нерідко знищуються, особливо при розчищенні місць для нових церковних споруд" [22, с. 192]. Як бачимо, М.І.Яворовського непокоїла доля некрополів, він пропонував облікувати їх як пам'ятки, вивчати, охоронити. Бо, на жаль, їм не надавалося належної уваги, ці пам'ятки руйнувалися та знищувалися: "Отже необхідно збирати і зберігати для майбутнього пам'яті про залишки минулого, інколи досить важливі та цікаві для нашої історії. Думаємо, що зручніше і обов'язковіше це зробити нашим парафіяльним настоятелям, які по декілька років живуть у парафії, мають завжди перед очима і під руками ці пам'ятки церковно-релігійного життя парафії і можуть знайти вдоволь зручного і вільного часу для вивчення цих пам'яток, належної обробки і прочитання написів та збереження пам'яті про них на подальші часи засобом точних копій" [22, с. 193]. Отже, окрім безпосередньо фіксації та вивчення, Микола Іванович пропонував також виготовляти копії епітафій.

Активно вивчав та охороняв некрополі член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету Кость Віталійович Широцький. 1908 року він опублікував працю "Надгробні хрести в Україні", де подав 81 зображення хрестів, взятих з надгробків на стародавніх цвинтарях Поділля. Дослідник ґрунтовно висвітлив еволюцію меморіальної пластики від найпростіших форм до складних, декоративно збагачених композицій, показавши на малюнках, як суто культова функція надгробних хрестів набула функції естетичної. За його визначенням український надгробок – звичайний хрест, лише спеціально виконаний, тобто змінений у своєму історичному розвитку та прикрашений відповідно до естетичних народних вподобань. Кость Віталійович вперше класифікував українські хрести за формою по групах від найпростіших до найскладніших з різноманітними прикрасами й орнаментами (трьохкінцевий хрест, скісний, прямий та шести- або восьмикінцевий хрест), ще раз підтверджуючи оригінальний і неповторний національний стиль українського народу та його своєрідний хист. К.В.Широцький також висвітлив основні особливості кожного виду хрестів, подав приклади усіх їх різновидностей, перші згадки про них в Україні, характеристику їх походження та етапи історичного розвитку, удосконалення й декоративного оздоблення [3, с. 199].

Одним із методів охорони некрополів була їх фотофіксація. Вже 1890 року до тільки що створеного Давньосховища М.Й.Грейм передав фото герба Кантакузенів, зображеного на надгробку Іоанна Кантакузена, надгробного горельєфу з поховання вірменського єпископа Мелхіседека, надгробку Івана Сутковецького (1592 р.) з Сутковецької церкви [16, с. 8]. 1897 року священник села Домниця Балтського повіту Олександр Бачинський передав фото надгробку священника Феодосія Левицького з балтського міського кладовища [7, с. 7].

1884 року на сторінках часопису “Подільські єпархіальні відомості” було опубліковано програму для збирання історико-географічних відомостей про край. Один з її пунктів передбачав збереження чим-небудь цікавих надгробків, виготовлення копій епітафій [10, с. 662]. Це була перша спроба централізовано зайнятися взяттям на облік некропольних пам’яток.

Справою охорони некрополів активно займався і Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет. 1901 року Комітет розглядав питання збереження надгробних плит XVI ст. володарів м. Ярмолинці Проскурівського повіту Ярмолинських, яке порушив поміщик с.Сказинці В.М.Марковський – нащадок цього шляхетського роду. На засіданні було вирішено біля Михайлівської церкви м.Ярмолинці побудувати каплицю і в її стіни вмурувати залишки надгробків Ярмолинських. Напередодні засідання Ю.Й.Сіцинський провів огляд надгробків та здійснив їх фотофіксацію [6, с. 211-212].

Комітет також активно співпрацював з різними організаціями та особами в справі охорони некрополів. Зокрема активні зв’язки були з Проскурівським підвідділом Київського відділу Російського імператорського воєнно-історичного товариства, який досліджував могилу поблизу с.Серби Могилівського повіту, в якій, за переказами, був похований Іван Гонта [4, с. 69; 17, с. 96]. Також активно співпрацювали кам’ячани з відомим київським істориком Миколою Петровим, який присвятив теоретичному осмисленню ролі некрополів як пам’яток історії окремих нарисів [9, с. 93-102; 18, с. 99].

Робилася спроба охорони цвинтарних пам’ятників урегулювати на законодавчому рівні. 10 квітня 1896 року указом Громадянського касаційного департаменту Сенату кладовища були закріплені за духовних відомством, що вимагало від них і догляду за некрополями. Указом Синоду за №4 від 30 квітня 1897 року “Про прийняття заходів щодо утримання кладовищ у благоустроєному вигляді” доручалося священикам:

1) вести постійний нагляд за тим, щоб кладовища, які знаходились у їх безпосередньому віданні утримувались в благовлаштованому, охайному та пристойному вигляді, “повністю відповідаючи християнському боргу шани зі сторони живих до пам’яті померлих”, застосовуючи при цьому будь-які засоби;

2) потурбуватися про термінове приведення в порядок кладовищ, які з певних причин знаходились у незадовільному стані, тобто про ремонт поруйнованих могил, ремонт старих та спорудження нових огорож, парканів, укріплення насипів [12, с. 324].

На початку XX ст. подільське духовенство взяло участь у дослідженні некрополів, яке скеровувалося із Санкт-Петербургу. Великий князь Микола Михайлович, щоб створити “Російський провінційний некрополь” звернувся по допомогу до православного відомства. У відповідь Синод 29 листопада 1908 року видав розпорядження, яке зобов’язувало всіх єпархіальних та монастирських керівників скласти “список осіб, похованих у церквах та на кладовищах, з чітким зазначенням надгробних написів, збережених на могилах

духовних осіб, дворян і найбільш видатних місцевих діячів...” [20, с. 7]. У березні 1910 року розпорядження було підтвержене, до єпархії надіслали інструкції, що детально пояснювали, які саме дані і про яких осіб потрібні.

26 січня 1909 року Подільська духовна консисторія видала розпорядження, за яким у місячний термін священники мали надіслати відомості про місцеві некрополі. З об’єктивних причин виконати це вчасно не вдалося, і основний масив матеріалу надійшов літом 1909 року. Зокрема благочинний 2-го округу Ямпільського повіту Євген Лукашевич писав, що “раніше відомості не було змоги надіслати, так як до середини березня могили на кладовищах та пам’ятники на них знаходилися під сніговим покривом, через що неможливо було прочитати написи на них” [19, с. 206]. На основі даних, які надійшли з повітів Подільської губернії 24 грудня 1909 року консисторією складено “Список осіб, похованих в церквах та на кладовищах м. Кам’яця та парафій Подільської єпархії, із зазначенням надгробних написів, які збереглися на могилах похованих”, який містив 128 пунктів. Рзглянувши таблицю, Управління справами великого князя Миколи Михайловича 28 вересня 1910 року затребувало від Подільської духовної консисторії оригінали донесень. Крім того, упродовж 1910 року через Департамент духовних справ інших віросповідань Міністерства внутрішніх справ, було зібрано частину надгробних написів з кладовищ католицьких парафій та синагог губернії [19, с. 206]. Загалом лише половина благочинницьких округів Подільської єпархії надіслали відомості (32 з 65). До прикладу, з восьми благочинних округів Балтського повіту інформація надіслана лише з 1-го, 5-го і 8-го, з семи округів Кам’янецького повіту – 1-го, 4-го, 5-го і 7-го, з п’яти округів Брацлавського повіту – з жодного і т.д.

Усього матеріали по некрополях Подільської єпархії, що ввійшли до третього тому (західно-російського) “Російського провінційного некрополя”, налічують 1737 пунктів. До кінця 1912 року матеріал був зібраний, але Перша світова війна та наступні події завадили виданню тому по подільському некрополю. Зібрані матеріали й досі знаходяться в рукописах у Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі [20, с. 7; 19, с. 208-209].

Не зважаючи на неповноту даних, цей збір інформації мав вагоме значення. Саме завдяки йому в уяві духовенства некрополі починають виступати як пам’ятки старовини. Завдяки збору матеріалу вдалося втілити в життя такі форми пам’яткоохоронної роботи як фіксація та популяризація надгробних пам’ятників.

Велика увага збереженню некрополів приділялася і в період Української революції. У листопаді 1919 року Йосип Пеленський звернувся до міністра ісповідань Івана Огієнка з пропозиціями про вжиття заходів з охорони пам’яток на кладовищах. Надгробні плити, хрести, пам’ятники, що знаходилися там, повинні були бути збереженні без будь-яких змін. Порущувати їх цілість дозволялося лише у виключних випадках, пов’язаних з будівництвом на кладовищах нових церков, однак за умови, що надгробки будуть вмонтовані в стіни зведеного храму. При цьому інші пам’ятки з місць новобудов, а також

художньо-історичні речі зі старовинних культових споруд мали передаватися до музеїв [5, с. 60; 8, с. 247-248]. Іван Іванович підтримав таку ініціативу.

Велике значення надавалося й хрестам, які не були надгробними пам'ятками, а меморіальним знаками на честь важливих подій чи осіб. Так, 12 серпня 1896 року було видано розпорядження єпископа Димитрія щодо охорони таких хрестів, в якому зазначалося: "... деякі з цих хрестів, можливо, єдині свідки видатних в історичному відношенні не тільки для Поділля, а й всього південно-західного краю Росії подій (як то, існування древніх монастирів, яких у Подільській єпархії було більше 50, місця видатних битв..., битви християн з бусурманами, могили хоробрих витязів за святу віру, за дорогу вітчизну і т. д.), і, як відомо з літописів і особливо з народних переказів, багато загинуло подібних речових пам'яток, що свідчать про славне минуле Поділля" [10, с. 661]. Єпископ запропонував усім парафіяльним священикам у межах своєї парафії скласти та надіслати (до 1 січня 1897 року) детальний опис всіх хрестів. При складанні описів вимагалось, по можливості, відтворити креслення хрестів (фігури, ескізи) з дослівним зазначенням напису, звернути увагу на народні перекази про спонукання до встановлення хрестів, про їх значення для народу, про пошанування деяких з них (відправлення молебнів, панахид, проведення хресних ходів та ін.). Вимагалось, щоби опис був якомога ґрунтовнішим та детальнішим [10, с. 661-662].

З середини XIX ст. духовенство звернуло увагу на збереження некрополів – взяли їх на облік, фотофіксацію, догляд за пам'ятками. На звернення великого князя Миколи Михайловича за завданням св. Синоду зібрано інформацію про некрополі по всій єпархії для видання "Російського провінційного некрополя". Таким чином було взято на облік найбільш важливі пам'ятки, скопійовано епітафії з них й на сьогодні цей матеріал залишається найповнішим зводом надгробних пам'яток Поділля. Наприкінці XIX століття з'явилися праці (зокрема М.І.Яворовського), в яких зроблена спроба теоретичного осмислення необхідності охорони некрополів.

Список використаних джерел і літератури

1. Историко-статистическое описание местечка Татариск Ушицкого уезда // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1869. – 1 июля (№ 14). – С. 621-626.
2. Историко-статистическое описание церкви и прихода села Гуминец Каменецкого уезда // ПЕВ. – 1869. – 15 сент. (№ 18). – С. 770-779.
3. Іваневич, Л. А. Кость Широцький та Володимир Січинський – паралелі життя і творчих досліджень українського сакрального мистецтва / Л. А. Іваневич // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Юхима Січинського та 115-річчю від дня народження Володимира Січинського. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – С. 195-206.
4. Кух, О. М. Київський відділ Російського імператорського воєнно-історичного товариства: подільський вектор діяльності (1911–1914 рр.) / О. М. Кух, В. Б. Стецюк

// Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 66-73.

5. Нестуля, О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. / О. О. Нестуля. – К., 1995. – Ч. 1: 1917 р. – середина 20-х рр. – 280 с.

6. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета за 1901 год // ПЕВ. – 1902. – 22 июня (№24-25). – С. 210-224.

7. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897–1900 гг. // ПЕВ. – 1901. – 14 апр. (№ 15). – С. 1-30.

8. Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917–1919 рр.): зб. док. і матер. / О. О. Нестуля (авт.-упоряд.) [та ін.]. – К.: Ін-т іст. України, 2008. – 319 с.

9. Петров, Н. И. Киевский военный некрополь. Введение / Н. И. Петров // Военно-исторический вестник. – 1910. – №5–6. – С. 93-102.

10. Программа для собиранія историко-географических сведений о населенных местах Новороссийского края с обращением внимания на этнографические и статистическо-экономические данные // ПЕВ. – 1884. – 4 авг. (№ 33). – С. 657-662.

11. Распоряжения епархиального начальства // ПЕВ. – 1896. – 7 сент. (№ 36). – С. 661-663.

12. Распоряжения Святейшего Синода // ПЕВ. – 1897. – 26 июля (№ 30). – С. 321-325.

13. Родзяновский, И. Историко-статистическое описание приходской Св.-Николаевской церкви, находящейся в городе Балте / Иоанн Родзяновский // ПЕВ. – 1872. – 15 марта (№ 6). – С. 222-233.

14. Сецинский, Е. И. Древнейшие православные церкви в Подолии. Каменецкая Св.-Иоанно-Предтеченская церковь (Старый собор) / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1890. – 8 сент. (№ 37). – С. 835-847; 29 сент. (№ 39). – С. 891-903; 6 окт. (№ 40). – С. 915-926; 20 окт. (№ 42). – С. 952-965.

15. Сецинский, Е. И. Древнейшие православные церкви в Подолии. Церковь-замок в с. Сутковцах Летичевского уезда / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1889. – 14 янв. (№2). – С. 49-59.

16. Сецинский, Е. И. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год / Е. Сецинский. – Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. правл., 1891. – 25 с.

17. Стецюк, В. Б. Проскурівський підвідділ Російського імператорського військово-історичного товариства (1911–1914 рр.) / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 13. – С. 92-99.

18. Федорова, Л. Д. Теоретичні та правові питання збереження культурної спадщини в діяльності пам'яткоохоронних структур України (1910-ті рр.) / Л. Д. Федорова // Укр. іст. журн. – 2011. – № 1. – С. 91-106.

19. Шилов, Д. Н. Материалы к “Русскому провинциальному некрополю” по Подольской губернии / Д. Н. Шилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2008. – С. 204-219. – (Серія “Бібліотекознавство. Книгознавство”; вип. 1).

20. Шилов, Д. Н. Томский некрополь (по документам фонда великого князя

Николая Михайловича в РГИА) / Д. Н. Шилов. – СПб: Российская национальная библиотека, 2010. – 62 с.

21. Яворовский Н. И. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковь на Карвасарах / Н. Я. // ПЕВ. – 1892. – 18 мая (№ 20). – С. 335-348.

22. Яворовский, Н. И. Местная старина. Надписи на церковно-богослужебных книгах, зданих, надгробиях и других памятниках старины в некоторых местностях Могилевского и Проскуровского уездов / Н. Я. // ПЕВ. – 1905. – 19 февр. (№ 8). – С. 156-161; 26 февр. (№ 9). – С. 187-194.

Igor Starenkiy

Protection of monuments cemeteries Podolsky clergy in the second half of XIX - early XX century

This article describes the examination, description and protection of monuments cemeteries in the territory of Podolia local clergy in the second half of XIX – early XX century. Traced the origin protection process cemeteries, which carried out the method of fixation, which is reflected in historical and statistical description of churches and parishes of the Diocese Podolsk. Yukhym Sitsinskyi analyzed labor and Nicholas Yavorovsky, which contains numerous information relating to the protection of cemeteries, including in the city of Kamenetz-Podolsk, Mogilev and Proskuriv counties. Posted epitaphs on the tombstones of some of the churches Kamenetz, who currently irreversibly lost. Also discussed methodological guidelines provided by N.I. Yavorovsky in one of its publications. Heritage research and analysis work in the field nekropolistyky Kostya Shyrotskoho. It traces the activities of members Podolski Diocesan Historical and Statistical Committee of the fixing of tombstones in historical terms. Special attention is paid to the analysis Podolsky Orthodox clergy participation in the project of Grand Duke Nicholas Mikhailovich concerning the publication "Provincial Necropolis", in particular its third volume, which concerned the south-western lands of the Russian Empire. Considered regulations Empire period and Ukrainian Revolution, concerning the protection of cemeteries.

Keywords: *Heritage work, monuments, cemeteries, clergy, Podolsky province, Yukhym Sitsinskyi, Nikolai Yavorovsky.*

И. А. Старенький

Охрана памятников некрополей подольским духовенством во второй половине XIX – начале XX вв.

В статье рассматривается обследование, описание и охране некрополей на территории Подольской губернии местным духовенством во второй половине XIX – начале XX вв. Прослеживается процесс зарождения охраны некрополей, который осуществлялся способом фиксации, нашедший отражение в историко-статистических описаниях церквей и приходоов Подольской епархии. Проанализированы труды Евфимия Сецинского и Николая Яворовского, в которых содержится многочисленная инфор-

мация, касающаяся охраны некрополей, в том числе на территории города Каменец-Подольский, Могилевского и Проскуровского уездов. Подано эпитафии с некоторых надгробий из церкви Каменца, которые на сегодня безвозвратно утраченные. Кроме того рассмотрено указание методического характера, предоставленные Н.И.Яворовским в одной из его публикаций. Проанализировано исследовательскую и памятникоохранную работу в области некрополистики Костя Широцкого. Прослежена деятельность членов Подольского епархиального историко-статистического комитета по фиксации ценных в историческом плане надгробий. Значительное внимание уделено анализу участия подольского православного духовенства в проекте великого князя Николая Михайловича по изданию "Провинциального некрополя", в том числе его третьего тома, который касался юго-западных земель Российской империи. Рассмотрены нормативно-правовые акты периода Российской империи и Украинской Революции, касающихся охраны некрополей.

Ключевые слова: памятникоохранная работа, памятники, некрополи, духовенство, Подольская губерния, Евфимий Сецинский, Николай Яворовский.

Одержано 22 червня 2015 року